

ב

אולם שיטתו היתה שונה מזו שנקטו בה מורי דרך החסידות. לא ריכוז מסביב לאישיות מסוימת, לא אמונה עיוורת בכל מוצא שפתיו, לא הסתמכות על הצדיק האוצרת בתוכה התנערות מצורך במחשבה עצמית, אלא מסירת המפתחות ליד כל אחד ואחד. לא קניין שם "חסיד" ע"י נסיעה והתקשרות עם הצדיק, אלא ע"י עבודה עצמית מאומצת ומעמיקה.

לא ריבוי ומיעוט של לימוד התורה קובעים את ההפרש שבין החסידים לקהילות הפרושים, היו וראי גדולי תורה וגאונים בקרב היהדות החסידית במידה מרובה. היו אף אסכולות בחסידות שהדגישו את לימוד התורה. ההפרש העיקרי הוא בהדגשה "כי הם חיינו" שהתורה היא חייו של האדם, עיקר המהות העצמית מתפתחת ע"י התורה, ושהתפתחות עצמית היא עיקר עבודתנו ועיקר תפקידנו.

הגר"א ובית מדרשו לא גרסו מה שהחסידות מדגישה באופנים רבים, שהיניקה יורדת לעולם דרך הצדיק ושכל העולם כולו מושך את יניקתו באמצעות הצדיק. אלא הדרך לקונו פתוחה לכל אחד באופן ישר. הספר הוא מורה הדרך מבלי שיהא צורך במיצועים ובממצעים. אולם לא נכון יהיה לומר שראו בספר את חזות הכל. יותר נכון שראו בספר את הדרך הנכונה לפיתוח האישיות.

ג

ההשפעה של הגר"א היתה במידה מסוימת דרך של השפעת הספר. את הגר"א העריצו לא בדרך הערצה של רבי, אשר השאיפה העיקרית להתקרב אליו, ההערצה היתה בכיוון זה של התקרבות בכרי ללמוד ממנו, בכרי להידמות אליו, בכרי לקחת ממנו דוגמא. בליטא רווח הפתגם "ווילנר גאון", אם תרצה תהיה גאון. ותמונתו של הגאון שהיתה מזהירה מעל כל קיר של בית אב בקהילות ליטא עודדה והמריצה ורחפה ללמוד ולעשות, ללמוד מדרכיו וללמוד בתורה, לעשות ולהעשות.

הדגשת גדולתו של הגאון לא היתה כל כך על מידת גדולתו בתורה, כי אם על מידת יגיעתו בה. ידוע שדחה את ה"מגיד" שבא אליו לגלות לו חידושי תורה ולא קיבלו. התכלית איננה רק ההישג. אלא הדרך.

היגיעה, העמל בתורה, היא התכלית כשלעצמה ואי אפשר לוותר עליה.

"אף חכמתי עמדה לי", תורה שלמדתי באף, תורת העמל, היא החשובה.

"אינני עושה להטים" ענה הגר"א לפי המסורת על תוכחתו של המגיד מדובנא. הוא לא ייחס את גדלותו ללהטים, להתגלות מיוחדת, אלא ראה את עצמו כתופעה טבעית, כממלא באמונה את אשר הוטל עליו. והורה לאחרים אף הם בעצם הוויתו את חובת מילוי תפקידם הם.

ד

הגר"א לא היה יוצא דופן בסביבתו, הוא היה יליד סביבתו, יליד האוירה התורנית אשר בה היתה ספוגה העיירה הליטאית גם לפני כן. כי כשם שדור לפני הפרנס, כך פרנס לפני הדור, והענק אשר גדל, אף בהשפעת הסביבה גדל. אם במידה מסויימת שימש הגר"א כרוחף לפעילות חדשה, לדרכים חדשות מעין זו של ישיבת וולוז'ין שהזכרנו, הרי גם לפני כן היה ההווי היהודי רווי רגשות אלה. המלחמה עם החסידות היתה תגובה טבעית לסטייה מן הקו המקובל. בוילנא העיר ובליטה בכלליותה חסרים היו אותם הממוננים אשר חייבו את צמיחתה של החסידות במקום צמיחתה, ואח"כ במקומות התפשטותה.

כשאנו עומדים עתה כמאתים שנה אחרי התחלת המחלוקת, אנחנו יכולים לסכם ברוח מאמרם ז"ל: "אלו ואלו רברי אלקים חיים", יכולים אנו לראות כי באמת בכל מקום ומקום התפתחו הרברים לפי מה שהיה ראוי להם. החסידות הביאה את דברה והחייתה נפשות רבות במקומות אשר אילולי זה היתה באה התנוונות מרובה. מקומות בהם דווקא הוויקה לאישיות מרכזית הפיחה רוח חיים. כשם שמאירך גיסא, יהדות ליטא אשר לא היתה צריכה לזריקת חיסון זו התנהלה לה לפי קווי האופי המתאימים יותר לתכונותיה היא.

עכשיו יש צורך למזג את כל הטוב והיפה שבשני הזרמים גם יחד — את המלמד שבמחשבה, את הגיון הבריא, את ההמרצה העצמית הפרטית שבזרם שמייצגו היה הגר"א, ואת ההתלהבות שברגש והחמימות המתפרצת שבתורת החסידות, ולבנות מהם את יסודות הציבוריות המתחדשת בא"י.

תל אביב

אוצר החכמה

פתח תקוה — גלויה 1890

המלכה

הגאון מוילנה כמייסד "ראשית צמיחת גאולתנו"

א. 'פרושים' על שום מה

בשנה זו בה אנו מציינים בעולם היהודי את שנת המאתים להסתלקות הגאון החסיד מוילנא זי"ע"א, חובה עלינו לגול את חרפת השכחה שכיסתה את מפעלם של הראשונים, אולי עקב הפאר, הפרסום והזוהר הרב שקרנו ממפעלם של הבאים אחריהם, ולנסות להשיב מחדש את כתר הראשונות לעליות מימי הרמב"ן והבאים אחריו עד עליית תלמידי הגאון ותלמידי הבעש"ט ועד העליות האחרונות שקדמו להקמת מדינת ישראל ראשית צמיחת גאולתנו והנמשכים עד היום.

רואה אני זכות לעצמי — כבן ירושלים וכנצר למשפחה גדולה בישראל, שמוצאה מסביבות וילנה שבליטא, העיר היהודית הגדולה, שהיתה עיר האם ומקור לצמיחת רעיון העליה לא"י — לעסוק בנושא זה מתוך חרדת קודש ויראת כבוד, לברר במיוחד את תולדות עליית "הפרושים" לארץ, יסוד הישוב היהודי מחדש בצפת ובירושלים ואת הרקע התורני-הלכתי והאידיאולוגיה של עליית הגר"א ותלמידיו מעצבי הישוב החדש בארץ ישראל, הידוע בשם "הישוב הישן".

עלייתם של הפרושים החלה בשנת ה'תק"ן ויש המקדימים אותה לשנת ה'תק"מ. בני עלייה זאת נקראו בשם "פרושים", שם שניתן בארץ-ישראל לעולים אשכנזים שהלכו בדרכו של הגאון רבנו ר' אליהו מוילנא זי"ע"א הידוע בשם הגר"א, או סתם "הגאון" בפי העם.

בין החוקרים חלוקות הדעות על מקור התואר "פרושים". נראית לי ההשערה, שכינוי זה בא להם בשל פרישתם ממשפחתם שנותרה בחוץ לארץ, פרישה שדמתה בעיני בני הדור כפרישה מחיי שעה, כהתברלות

מחיי עולם החולין, וכניסה לעולם של קדושה. תואר זה דומה ל"פרוש", הירוע מתיאורי החיים היהודיים בעיירות ליטא ופולין כמי שפרש מחיי העולם והתייחד עם אלוקיו בבית הכנסת ובבית המדרש. בכל עיר ובכל עיירה מעיירות ליטא ופולין, היה "פרוש" אחד ולפעמים פרושים אחרים, שפרשו מחיי החולין והשקיעו עצמם בתורה ובתפילה בין כותלי בית המדרש. כך היתה תרמיתם של העולים בעיני בני הגולה, שראו אותם כפורשים מן החיים, והולכים לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, להיות ספונים בארץ הקודש ומקדישים עצמם כליל לתורה ולתפילה.

בהקשר לעניין זה, מן הראוי להעלות את זכרו של איש-ירושלים ר' יוסף ריבלין, שפזמוניו המכונסים בספרו, מהווים תופעה מעניינת ומיוחדת במינה. ספר הפזמונים "ברית אבות בסערת אליהו", המכוון לגאון רבינו אליהו ותלמידיו, נכתב בצורה מקורית מאוד, ומשמש מקור היסטורי ראשי כמעט לתולדות עלייתם של הפרושים לארץ ישראל. לכל אירוע מוקדש פזמון או שיר, המותיר לנו רישום היסטורי מעניין וחשוב. רעיון הפרישה מן החיים החילוניים, שהיה תנאי לעלייה לארץ ישראל, מוצא ביטוי כמה וכמה פעמים בכתביו. בעיתון הירושלמי "הצבי" משנת תרמ"ו (גליון מ"ה) מצוי מאמר על עלייתם של הפרושים מאת ר' יוסף ריבלין, שבו מביע המחבר את ההשערה כי השם "פרושים" ניתן להם על שפרשו מחוץ לארץ ועלו לארץ ישראל.

"הגר"א ותלמידיו בשוב ארץ-ישראל" — זהו נושא מרתק ומעניין שעדיין לא נחקר עד תומו. פרופ' י"י ריבלין ז"ל כתב על כך מאמר מקיף ("הגר"א ותלמידיו בשוב ארץ ישראל", ספר הגר"א, בעריכת הרב י"ל הכהן מימון, ירושלים תשכ"ד, כרך ב', חלק ד', עמ' קי"א-קס"ב). ואני חייב לו את רובי ידיעותי בשטח זה.

ריבלין מציע השערה בקשר לנושא הפרושים, שאני רוצה להשתמש בה כקו מנחה. לדברי ריבלין, במקום לכנות עצמם בשם "מתנגדים" על רקע הסכסוך שבין החסידים והמתנגדים בחוץ-לארץ, רצו עולי ארץ-ישראל להדגיש, כי אין מקום בארץ-ישראל למחלוקת זאת, וכולם חייבים להשתתף בישובה של ארץ-ישראל, הצריכה לאחר את כל השכבות ולמזג את כל החוגים. כל הבקי בפרטי המחלוקת החריפה

שבין החסידים והמתנגדים באותה תקופה, ידע להעריך את הרצון לפרוש מן המחלוקת ולהיקרא "פרושים". העולים לארץ-ישראל קראו עצמם בשם "פרושים" ולא בשם "מתנגדים", כפי שכינו אותם החסידים בליטא, כאות לכך שפרשו מן המחלוקת. פרופ' ריבלין אומר עוד במאמרו: "כאן בארץ היתה המטרה לבנות ולנטוע, לגדור פרצות ולא להרחיבן, ולכן אנחנו רוצים לקרוא לעצמנו בשם פרושים". במאמרו הנזכר ישנה הערה מעניינת, שבה הוא מסב תשומת הלב לכך כי שני האנשים הפעילים ביישוב ארץ-ישראל, מיוצאי שקלוב שבליטא (או ליתר דיוק ברייסין), שהיתה אם העליות לארץ-ישראל ובה התחילה התנועה באופן מעשי, השתייכו לשני המחנות. מייסד העלייה היה ר' בנימין ריבליס, אבי משפחת ריבלין הידועה בירושלים, ואילו אחיו (או גיסו, כנראה), ר' אליהו פלאטקיס (כינויו בא לו על שם חמותו) עמד בראש החסידים. שני הגיסים (או האחים) חיו בשלום ובשלווה ביניהם, ועסקו יחד ביישוב ארץ-ישראל. זוהי אולי הוכחה נוספת לרצונם לפרוש מן המחלוקת ולהתאחד מסביב לעלייה לארץ-ישראל.

גישה מקורית זו של פרופ' ריבלין, נוגדת את עמדתם של חוקרים אחרים, המרבים להדגיש את היחסים המתוחים שהיו בין החסידים והפרושים שבארץ-ישראל, ובין שתי כיתות אלה לבין הספרדים. ואילו ריבלין וההולכים בעקבותיו מנסים להוכיח, שלמעשה גברה ידם של רודפי השלום על ידם של מחפשי המחלוקת, ובארץ-ישראל, בסופו של דבר, הפרושים והחסידים, הספרדים והאשכנזים התאגדו יחד לשם בניין ארץ-ישראל.

ב. שתי מסורות על עליית תלמידי הגר"א

לפני שאתאר את תולדות תלמידי הגר"א העולים לא"י כפי שמקובל הדבר במסורת של בני משפחת ריבלין העניפה, עלי לציין את העבודה המחקרית המקיפה שנעשתה לאחרונה בידי החוקר ד"ר אריה מורגנשטרן נ"י. במחקר שערך במרכז דינור של האוניברסיטה העברית בירושלים. הוא מתייחס ל"מסורת" הריבלינית כאל דברי אגדה ומערער על אמיתותם ההיסטורית ויש לו גירסא משלו על ראשית עלייתם של תלמידי הגר"א. הוא מייחס את תליית העלייה כולה באישיותו של ר'

בנימין ריבלין (ריבעלעס) משקלוב (שאר בשרו ומתלמידיו של הגר"ח ומגדולי העיר שקלוב לפני כמאתיים שנה), לעובדה שרבים מבני משפחה זו עלו לארץ ישראל בחמישים השנים הראשונות של עליית תלמידי הגר"א והגיעו לירושלים ובמשך דורות רבים היו את עמוד השדרה של המנהיגות "הפרושית" בירושלים. מעורבותם של הריבלינים בענייני הנהגת הישוב בירושלים הגיעה לשיאה, לדבריו, בימיו של ר' יוסף ריבלין (תקצ"ט – תרנ"ו) שהיה אחד האישים רבי ההשפעה בירושלים.

אגף החכמה

ר"ר מורגנשטרן מונה במאמרו מחקרו (שחלק ממנו התפרסם בספר "שלם" כרך ששי שהופיע בירושלים בשנת תשנ"ב), לא פחות משמונה פרסומים של בני המשפחה שהתפרסמו בין השנים תש"ד – תשל"א, המייחסים באופן שיטתי ומפורט, את ראשית העלייה לא"י של תלמידי הגר"א שהחלה בשנת ה' תקס"ט לר' בנימין ריבלין ובעיקר לבנו ר' הלל שהם היו קוראי אסיפה – כינוס שנקרא לארגון העלייה בשנת תקס"ו בשקלוב, הם מימנו מהונם את ההוצאות של העלייה ור' הלל שעלה לארץ בראש תלמידי הגר"א בשנת ה' תקס"ט היה למנהיגה של עדת "הפרושים" שבראשה עמד עד פטירתו.

מורגנשטרן טוען כי מגמה זו אינה עומדת במבחן המקורות המצויים בידינו היום. מהם עולה תמונה שונה לחלוטין על ראשית עליית תלמידי הגר"א. אמנם גם הוא מפליג בערכו של ר' בנימין ומצטט מה שכתבו עליו בני הגר"א בהקדמתם לספר "מגיני ארץ" (שו"ע, או"ח שקלוב תקס"ג) "ודעת לנבון נקל, הרב המופלג בתורה ובעבודה המגיד המפורסם לשבח, איש חי רב פעלים... כבוד מ"ו בנימין נר"ו מק"ק שקלאו... וזכה לשמוע מפיו של הקדוש (של הגאון) והטהור בלמודים ואור תורתו נגה עליו... וגם על ידו נבנתה עיר התהילה שקלאו על תילה, קיימו וקבלו עליהם הרבה מהנהגותיו בדרכי הלימוד ונתיבות המצוות כתיקונן...".

ידועה המסורת על החלום של ר' בנימין שראה בחזונו את הפסוק "לחזות בנעם ר' ולבקר בהיכלו" ופתרונו של הגר"א ש"בנעם" עולה בגימטריא "בנימין" ו"היכל" ה' עולה בגימטריא "הלל", וכי ר' בנימין זכה בשנת ה' תק"מ בסכום כסף גדול במכירת יערות לממשלה הרוסית והגר"א הודיעו כי יקדיש רוח זה, לארגון העלייה, שבנו ר' הלל יעמוד

בראשה (ראה "חזון ציון" שערך ריבלין ונרפס בירושלים ה' תש"ז עמודים 41-45).

אמנם כפי שמציין מורגנשטרן כמה היסטוריונים קיבלו ללא ערעור את המסורת שר' הלל ריבלין עלה לארץ בשנת ה' תקס"ט, אך הרבה חוקרים ערערו על כך ומזכיר את חוקר תולדות ירושלים הידוע רא"מ לונץ ז"ל, שלא קבע זאת בברור אלא נקט בלשון "וקרוב מאד", וכן החוקר הידוע ר' א"ל פרומקין בספרו "תולדות חכמי ירושלים" שבניגוד להרגלו לציין תמיד את מועד עלייתם של חכמי ירושלים, נמנע מעשות כן לגבי ר' הלל ריבלין. כמו כן מפקפק מורגנשטרן במהימנות המסורת הידועה על ארגון "ההגנה" של תלמידי הגר"א שבראשו עמדו שני הגיסים בעלי אותו השם ר' "שמרייה" שנביא להלן.

הוא כותב: "בדיקת המקורות שנתגלו כעת מתקופת ראשית עליית תלמידי הגר"א לארץ ישראל מן השנים תק"ס – תקצ"ב מעלה, כי שמו של ר' הלל ריבלין לא נזכר בהם כלל". ובייחוד מציין הוא את העובדה התמוהה שבמכתב המפורסם של תלמידי הגר"א בא"י מצפת מיום י' אדר ב' שנת תק"ע עליו חתומים כל מנהיגי הכולל, חסרה חתימתו של ר' הלל (ראה א. יערי, אגרות א"י, ת"א, תש"ג). מורגנשטרן מקדיש דיון מקיף להעדרות שמו של ר' הלל מכמה וכמה מסמכים הקשורים לאירועים מרכזיים של אותה חבורה בירושלים ובצפת (אשכנזים וספרדים, חסידים ומתנגדים, חורבת ר' יהודה החסיד ועוד) ובמחקר יסודי מנסה להגיע למסקנא שעלייתו של ר' הלל היתה עלייה פרטית ולא כעומד בראש העלייה המאורגנת (ראה הפרק במחקרו "ר' הלל ריבלין בא"י" – ספר "שלם", כרך ששי, עמודים 208-202).

אמנם גם אם נאמץ את מסורת משפחת ריבלין, שליבי נוטה לקבלה, כי רוב ההוכחות על אי-אמיתותה הן בדרך השלילה "לא ראיתי" ו"אין מכתבים" – וגם אם נקבל את הרעה האחרת, הכל מודים שהגר"א מוילנא הוא המחולל האמיתי של תנועת העלייה וראשי העולים היו תלמידיו ותלמידי תלמידיו.

מורגנשטרן, מאמץ את המסורת האחרת ועל פיה הוא מגיע למסקנה, שהגאון ר' חיים מוולוז'ין גדול תלמידי הגר"א הוא הוא שהיה מחוללה של עליית התלמידים לא"י. הוא מזכיר את המקור שהועתק ע"י ר' א"ל פרומקין מפנקס הכולל בצפת, ומתאר את

האסיפה שנערכה בוילנה בשנת ה' תק"ל שבה הונחו יסודות עלייה זו. מטעמים של המייסדים נשלח כידוע ר' עזריאל משקלוב סבו של ר' ישראל משקלוב בעל "פאת השולחן" לעלות לארץ ישראל כחלוץ העובר לפני המחנה, במסורת זו נזכרת פטירתו של ר' עזריאל בדרך חזרה מארץ ישראל בתורכי'. בין עליית ר' עזריאל משקלוב לבין העלייה בשנת תק"ס יש חלל ריק שנזכיר להלן.

על כל פנים במקורות נזכרים כראשי העולים משקלוב, ר' ישראל משקלוב ור' מנחם מנרל משקלוב (על שמו יש בית כנסת בירושלים העתיקה עד היום). מורגנשטרן מביא את הדברים המעניינים הבאים הנוגעים לחלקו של רבינו חיים מוואלוז'ין בעלייה לירושלים מזכרונותיו של ר' אריה בר' ירחמיאל, נאמן כולל הפרושים במשך שנים רבות וחתנו של ר' שלמה זלמן שפירא, בהם הוא כותב כדלהלן:

"בשנת 5460 (צ"ל 5560) לבריאת העולם פקד ה' את ארצות הקודש והמכורה רוח טהרה בלב צדיק יסוד עולם הגאון האמיתי מו"ר חיים ז"ל תלמיד מובהק לארמו"ר רבן שכבה"ג מו"ה אליהו מוילנא זצ"ל זכותו יגן על כל ישראל, הוא הקים דגל התורה שקבע ישיבות בכל מדינות רוסלאנד והחל לטכס עצות איך לפתוח שערי ארצות הקודש ושלח אז מתלמידי הגאון החסיד ז"ל הרב הצדיק יסו"ע מו"ה מנחם מענדל זצ"ל תלמיד הגאון בנסתר, הוא ובנו הגר"ח מסקראי (ר' חיים כץ שהיה רב בוילנא), הוא ואשתו ובנו ובנותיו והרב הגדול מו"ה ישראל בעל המחבר ס' תקלין חרתין ופאת השולחן והרב הגאון ר' סעדיא וב"ב... והיה העדה כמנין אשרי (511 איש)".

במחקרו של מורגנשטרן מובא חומר רב על מעמדו המיוחד של הגאון ר' חיים, שסמך על ר' ישראל משקלוב מחבר ספר "פאת השולחן" והוא מסיק שהגאון ר' חיים מוולוז'ין גיווט את העלייה לישראל, קבע באלו תנאים תתקיים, מי יעלה ומי יימנע מלעלות, יחד עם "רוזני עולם" שנימנו בראש הקהל והיו ברורים למשמעתו ההלכתית של רבנו חיים מוואלוז'ין ופסיקותיו המתוארות בהרחבה שם (עמודים 214-211).

אינני מומחה למחקר היסטורי, אך נראה, לעניות דעתי, שיש לקיים את שתי המסורות: מצד אחד את מסורת בני משפחת ריבלין משקלוב

כיוזמי וראשי העלייה ומצד שני את מסורת הגאון ר' חיים ותלמידיו ר' ישראל ור' מנחם מנרל משקלוב — ואין באמת הכרח להציגן כסותרות זו את זו. חידושו הגדול של מורגנשטרן, הוא בהצגת דמותו הענקית של מייסד עולה של תורה ואבי ישיבות ליטא, רוסיה ובנותיהן, הגאון רבינו חיים מואלוז'ין גדול תלמידי הגר"א — גם כמנהיגה הרוחני הגדול של תנועת העלייה לארץ ישראל ואולי גם כמחוללה המעשי. וזה דבר רב משמעות לגבי כל השקפת העולם שלנו על עליית תלמידי הגר"א "כראשית צמיחת גאולתנו" — נמצא אפוא כי תחיית התורה בישראל ותחיית עם ישראל בארץ ישראל עולות בקנה אחד.

להלן עיקר תולדות העלייה של תלמידי הגר"א לארץ ישראל כפי שעולות מן השיחות שקיימתי והמסורות ששמעתי בשנים בהן גדלתי בירושלים, שזכיתי להיות מבניה-בניה וגם לעמוד במשך מספר שנים בראש הנהלת כולל וילנא ליטא זאימיט וקורלאנר.

ג. ראשית עליית הפרושים

ראשיתה של עליית הפרושים היא לכל הרעות מיסודם של הגאון ר' אליהו מוילנא זיע"א ותלמידיו. נייחר להלן את הדיבור על דעתו של הגאון מוילנא בעניין העלייה לארץ-ישראל, והגאולה של אחרית הימים, ונשתדל לשרטטה, בקווים כללים, כמובן.

כקו מנחה לדיוננו, אני מציע את פירושו של הגאון לפזמון "חד גדיא" שבהגדה של פסח, המהווה מקור ראשי לנושא זה. הגאון דן שם בגאולה האחרונה שתדמה לגאולה הראשונה. והוא מצביע על כך שאנחנו מתקרבים לגאולה החדשה והשלימה, במהרה בימינו. הגאון כותב כי בניין ירושלים יקדם לגאולה השלימה. קודם צריך לבנות את הארץ, ורק אחרי כן תבנה העיר במובן הרוחני והגאולתי. הגאון פוסק וקובע — בעקבות הפסוק "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה" כי קודם התיישבות, קניין קרקע בארץ ישראל, בניין בתים בארץ-ישראל, בעלות משפטית על ארץ-ישראל, מלחמה על ארץ-ישראל, ורק אחר כך: החזרת השכינה לציון, והגאולה הרוחנית, שתבוא בדרך חסד וברוך נס, ולא בדרך הטבע.

הגאון מוילנא, לא היה בבחינת נאה דורש בלבד, אלא היה גם נאה

מקיים, ונקט בצעדים מעשיים, לעלייה לארץ-ישראל. אפשר לומר, ללא ספק, שהגאון מווילנא היה אבי העלייה לארץ-ישראל ברורות האחרונים, וקו ישר נמשך ממנו, וכן מתלמידיו, שעלו בפועל לארץ-ישראל, עד לאחרוני הגדולים שהיו נוהגים מנהג הגר"א בירושלים שהצטרפו למרן הרב קוק זצ"ל וחבורתו. אני מתכוון במיוחד למורי ורבי הגאון רבינו יעקב משה חרל"פ זצ"ל, שהיה ראש בית-הכנסת "הגר"א" בירושלים, וראה עצמו כממשיך השושלת של הגר"א, ר' חיים מוולוז'ין, ר' ישראל משקלוב וגדולים אחרים, שהיו מייסדי הישוב היהודי האשכנזי הישן.

על דעתו של הגר"א, פעולותיו ופעולות תלמידיו למען יישוב ארץ-ישראל, נכתבו כבר ספרים. כל החוקרים שטיפלו בפרשה נפלאה זו מודים, כי עליית תלמידי הגר"א, היתה קשורה בציפיית הקץ וציפיית הגאולה, והיא מבוססת על תורתו של רבם הנערץ.

הגר"א מציין בכתביו שמשנת ת"ר, עתירה להתחיל "הגאולה הגשמית" ואילו במאה שלאחריה, משנת ת"ש ואילך, תושלם "הגאולה הגשמית" על פי נסים נסתרים בדרך הטבע ולאחריה תבוא "הגאולה השלמה" או "הגאולה הרוחנית" על פי נסים גלויים, שלמעלה מדרך הטבע.

בקשר לזה מן הראוי להזכיר כי אחד מגדולי חכמי ירושלים, הרב הגאון ר' מנחם מנדל כשר זצ"ל פירסם בספרו "התקופה הגדולה" (ירושלים תשכ"ט), את הקונטרס "קול התור", של ר' הלל משקלוב מתלמידי הגר"א, שם מוסבר בפרטות אותו יסוד של "חיישוב הקץ" שהזכרנוהו למעלה. הוא מסביר על פי דברי הגרי"מ חרל"פ זצ"ל: "עשר מאות השנים של האלף הששי מכוונות הן כנגד עשר הפרשיות שבספר דברים. פרשת והיה כי תבוא אל הארץ — הפרשה השביעית — מקבילה לזמן מת"ר עד ת"ש, זו המאה השביעית, היא מאת השנים של העלייה הגדולה לארץ-ישראל. ואילו במאה השמינית מת"ש ואילך, שבה אנו חיים כיום, מכוונות כנגד פרשת אתם נצבים, שלפי דעת הגר"א יארעו בה נסים גדולים בדרך הטבע, ולאחריה תבוא הגאולה השלמה והרוחנית שלמעלה מדרך הטבע".

צפיית הקץ הזאת היא שהניעה את הגאון מווילנא לנקוט בצעדים מעשיים לעלייתו ולעליית תלמידיו לארץ-ישראל. כידוע, הגאון עצמו יצא לדרך אך לא הגיע למטרה הנכספת וחזר באמצע הדרך. לא ברור,

עד היום, מדוע באמת חזר הגאון מדרכו. על פרשה מסתורית זאת מתהלכות מסורות וגירסות שונות: יש התולים את הקולר בשאלות הלכתיות שהוא נתקל בהן, או בעניינים שבסוד ושבמסתורין, שאין רשות לגלותם. מחד גיסא, מיוחסת לו האמירה: "אין לי רשות מן השמים לעלות". לשון זו נזכרת בספר "עליות אליהו", המתאר את תולדות חייו של הגאון מוילנא. ואולם מאירך גיסא, נמסר על ידי תלמידיו, כי הגאון אמר לתלמידיו כי הוא ניצוץ מנשמתו של משיח בן יוסף, שעתיד לבשר את הגאולה. ואולם קיימת גם מסורת אחרת שלפיה הודיע כי הוא ניצוץ מנשמתו של משה רבינו, שנגזר עליו, שיראה את הארץ מנגד ואליה לא יבוא.

ראיתי צורך להזכיר מסורות אלה, המספרות כי מן השמים עיכבו את הגאון מוילנא ושלא יכול היה להגיע בעצמו לארץ-ישראל, אבל על תלמידיו ציווה לעלות, ואף נקט צעדים מעשיים כדי להעלותם לארץ.

ד. תנועת העלייה לארץ מיסודו של הגר"א

היתה זו תנועה עם שם, ועד מרכזי, סניפים, אירגון, קרן כספית, אידיאולוגיה וספרות. כלומר: מעין תנועה של "חובבי ציון" ושל "ציונות" לפני הציונות. נראה שבשל קשיי התקשורת של אותם הימים, מיעוט החומר שבכתב ואולי גם מיעוט ההתעסקות במחקר בשטח הזה, נשתכח הרבר מלב. שמה של התנועה כפי שכינה אותה הגאון מוילנא עצמו היה "חזון ציון", מרכזה שכן בעיר שקלוב, שהיתה מרכז ליהדות ליטא ורוסיה הלבנה, הידועה בשם רייסין. התנועה הזאת נתקיימה במשך למעלה מחמישים שנה, ממחציתה של המאה ועד לשנת ת"ד. פעילותה השתרעה מוילנא דרך שקלוב ומשם לעיר מוהילוב שברוסיה הלבנה, באיזור זה עמד המרכז הכספי והאירגוני שלה, עד לניצני 'העלייה הראשונה'.

ראוי להזכיר כאן את ר' בנימין ריבליס, מעורר ומארגן התנועה, תלמידו וקרוב משפחתו של הגר"א. ר' בנימין היה תלמיד חכם, גאון וגדול בתורה ובעל נכסים. הוא היה בעל בית מסחר לרפואות וכנראה קנה השכלה בשטח זה, והשכלתו זו באה לידי ביטוי גם בפרטי אירגון העלייה לארץ-ישראל שלו ושל בנו, שעמד בראש השיירה הראשונה

שעלתה לארץ. הוא השתמש בקשריו המסחריים ובהונו לשם מימון העלייה לארץ-ישראל. הונו בא לו משותפות שהיתה בינו ובין גביר מפורסם אחר ר' יהושע צייטלין, שיסדו יחד את הפירמה "ריבלין את צייטלין", שמכרה יערות לממשלה הרוסית ועשתה הון רב, בו השתמשו ר' בנימין ור' יהושע, כדי לממן את ראשית העלייה לארץ-ישראל.

ר' בנימין היה איש משכיל, וחיבר ספר בשם "גביע גביעי הכסף". כל המעיין בתקציר רואה, שהאיש היה בקי ביוונית וברומית. שילוב זה של גאון בתורה, עשיר בנכסים ובעל השכלה כללית רחבה, היה נדיר באותה תקופה. בנוסף היה בעל הליכות נאות. "הליכותיו כהליכות אחד השרים", כך כותב עליו ר' יוסף ריבלין: "דרכו וכל מעשיו נפלאים, כבודו היה גדול בעיר, כל אשר יעשה ישק על פיו — כפי שציוה רבו הגר"א מווילנא על כל בני הקהילה". מעניין להוסיף קו נוסף לאישיותו: ר' בנימין היה צמחוני מובהק — כמעט טבעוני — תופעה בלתי רגילה אצל אדם שחי באותו דור, ר' בנימין גם הרבה לרחוץ בנהר הדניפר ובימי החורף היה מבקע את הקרח וטובל בו מדי יום. ר' יוסף ריבלין מזכיר בפזמוניו את ר' בנימין בשם "זקן זקני". וכך הוא כותב: "נושא משך הזרע, זקן זקני על נהרות שקלוב, בתוך יעריה נושא לבו וכפיו אל על, וזועק אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני".

מסורת המיוחסת לזקני ירושלים מספרת (ר' אריה ליב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלקים א-ד, דפוס צילום של הוצאת ירושלים, תרפ"ה-תר"ץ) שר' בנימין ראה בחלומו את הפסוק: "לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו" (תהלים כז, ד). הוא לא ידע את פתרונו ונפשו לא נחה ולא שקטה ופנה לרבו הגאון מווילנא, שיפתור לו את חלומו. הגאון אמר לו, שזוהי גימטריא המכוונת לו ולבנו. וזה פשר החלום: "בנעם" — בגימטריא "בנימין"; "היכל" — בגימטריא "הלל", משמע: אתה ובנך קרואים לעסוק ביישובה של ארץ-ישראל. הגאון לא פירש כנראה לר' בנימין את מה שהתברר אחר כך, שהוא ר' בנימין לא יזכה לעלות לארץ, אלא יהיה רק "חוזה" ובנו "יבקר" ממש בהיכל ה'. אמנם, בנו, ר' הלל היה ראש העולים לארץ-ישראל. החלום הזה, לפי המסורת שבידי זקני ירושלים, היה תחילתה של ההתעוררות מצדו של ר' בנימין ואנשי חבורתו שהתמסרו מעתה לארגון העלייה לארץ-ישראל.

אחרי שר' בנימין חלם את חלומו הנזכר, קם ביום השני של ראש השנה שנת תקמ"א ודרש דרשה גדולה בבית הכנסת שבשקלוב. הדרשה נסבה על הפסוק בהפטרת היום "הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ, במ עור ופסח הרה ויולדת יחרו, קהל גדול ישובו הנה" (יר' לא, ח), פסוק זה שימש לו אבן פינה לדרשתו, ואחר כך שילב אותו עם הפסוק "עורי צפון ובואי תימן" (שה"ש ד, טז), שהפך להיות סיסמה לתנועת ההתנחלות של תלמידי הגאון בארץ-ישראל. ההתעוררות בארצות הצפון, תביא להתיישבות בתימן — בדרום, היינו בארץ-ישראל. וההתעוררות שלמטה, דהיינו ההתיישבות שבארץ-ישראל תהיה יסוד להתעוררות שלמעלה, שתביא אחר-כך לגאולה שלימה. את הדרשה סיים ר' בנימין בקריאה ובשבועה: "אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני" (תה' קלז, ה).

לאחר שדרשתו נדרשה ברבים קמה בהשפעתו של ר' בנימין תנועה גדולה שעסקה בתעמולה לאירגון עלייה לארץ-ישראל. הוא וחבריו פשטו בעיירות ליטא, רוסיה, רייסין ואפילו לפולין הגיעו. ראשי המעוררים היו ר' בנימין ובנו ר' הלל, שהקהילו קהילות ודרשו ברבים לארגן תנועת עלייה לארץ-ישראל. רבים נרשמו אצלם לעלייה לארץ-ישראל. מתוך כך נוסד הוועד המרכזי "ועד חזון ציון", שאירגן את העלייה לארץ-ישראל והתקיים מכספי הקרן, שר' בנימין ושותפיו הקימו כדי לממן את העלייה. במשך זמן רב לא יכלו אנשי "חזון ציון" לממש את רעיונם. ארץ-ישראל היתה תחת שלטון התורכים, והימים ימי ערב המהפכה הצרפתית. באו אחר כך מלחמות נפוליאון והדרכים היו משובשות. הדרכים בים וביבשה מלאו סכנות וברחבי אירופה ואסיה פשטו גם מחלות ומגיפות. אירגונה של העלייה לארץ-ישראל היה קשה ומסובך. קשה לתאר בזמננו את הקשיים המרובים: הפוליטיים, הכספיים, הבטחוניים, הרפואיים והבריאותיים, שהיו כרוכים בעלייה זו. מתוך כך נתמשכו ההכנות זמן רב ורק בשנת תקס"ו ניגשו חברי האגודה להכנת "העלייה" בפועל.

בינתיים, יצאו שליחים לברוק את התנאים בארץ. השליח הראשון היה כפי הנראה ר' עזריאל משקלוב, שיצא לארץ עוד בשנת תקמ"ב (ישנה טעות במסמכים מסויימים שכתוב בהם תקל"ב, פרוץ ריבלין במאמרו מתקשה בתאריך זה. נראה שנפלה כאן טעות דפוס). כשהחל ר' עזריאל

לארגן את יישובם של האשכנזים בירושלים, נתקל מיד בהתנגדות מקומית, שחייבה השתדלות בתורכיה. הוא נסע לקושטא, נפגש עם ראשי היהדות שם שהיו בעלי השפעה בחצרו של השולטאן, וחזר לליטא כדי למסור דין-וחשבון. למרבה הצער, בשובו לארץ-ישראל, נפטר באיזמיר. אחריו נתמנו כמה שליחים שיצאו גם לתורכיה ולסלוניקי, כדי לשכור אניות להובלת העולים לארץ-ישראל. בשל סיבות שונות, שלא כאן המקום לפרטן, נמשכו ההכנות הרבה זמן ורק בשנת תקס"ו התארגנה בפועל השיירה הראשונה, שעמדה לצאת לארץ-ישראל. כאמור, ר' בנימין לא זכה לעלות לארץ-ישראל. הוא ושותפו עזבו את שקלוב בזמן מלחמות נפוליאון, ועברו לעיר צריקוב שברוסיה. ר' בנימין חלה, חזר למוהילוב שעל הדניפר ונפטר שם (תיאור מפורט של פטירתו ושל ההלוויה הגדולה שנערכה לו, הכבוד הגדול שחלקו לו ומעמדו ביהדות, נכתב בפירוט רב ב"קריה נאמנה", ספרו של רש"י פין על וילנא).

ר' בנימין זכה לראות בחייו את בנו ר' הלל ריבלין, עומד בראש שיירת העולים הראשונה לארץ-ישראל, שיצאה מן הערים שקלוב ומוהילוב. חברו למסע של ר' הלל היה רבינו סעדיה, שהיה אישיות מיוחדת במינה. השם סעדיה נדיר אצל יהודי אשכנז. רבינו סעדיה מתואר כמקובל ותלמיד חכם גדול, והיה מגדולי הרבנים בליטא של אותו זמן.

* * *

נקדיש מספר מלים לתיאור מצב הישוב האשכנזי הארץ באותה תקופה.

הנסיונות לחדש את הישוב האשכנזי בירושלים, עד לשלב השני של עליית תלמידי הגר"א — לא עלו יפה. החסידים התיישבו בגליל ובעיקר בטבריה, והליטאים בצפת. כמה נסיונות שלהם להתיישב בירושלים לא הצליחו. ידם של הספרדים היתה תקיפה, מאז בוטל הכולל האשכנזי בירושלים כמאה וחמישים שנה לפני כן, בעקבות קשיים כלכליים של הקהילה האשכנזית בירושלים.

על פי הסכם שנעשה בין העדות, נערכו מגביות משותפות בחוץ-לארץ והאשכנזים היו צריכים לקבל חלק מן ההכנסות של הכולל המאוחד

הספרדי, אולם שותפות זו לא עלתה יפה והאשכנזים טענו שהם קופחו.

ישנן תשובות מעניינות בספרו של מרן ר' יום טוב צהלון. עוד מן המחצית הראשונה של המאה הרביעית לאלף הששי, העוסקות בפרשיות דומות ומי שידע לקרוא בין השיטין, יבחין עד כמה מסובכים היו היחסים. ראשי הספרדים הסתייגו מכינונו של "כולל" אשכנזי חדש בירושלים. יש לזכור ש"כולל" של אותם הימים, היה במעמד של "המוסדות הלאומיים" שבימינו. "הכולל" היה מוסד מרכזי, שעסק באיסוף כספים בחוץ לארץ ובחלוקתם בארץ. המתיחות על רקע זה היתה רבה, והיא נושא למחקר מיוחד. אני מאמין, שהאשכנזים שבאו מליטא הלכו קודם לטבריה ולצפת בעיקר כדי להימנע מן המחלוקת הירושלמית. פרטים רבים על פרשה זו מופיעים בכתבי מרן ר' ישראל משקלוב, שהרגיש כי רצוי שה"כולל" האשכנזי ישב בצפת ולא בירושלים וזאת כדי למנוע מחלוקת.

עלייתם של תלמידי הגר"א שינתה לאט לאט את מהלך העניינים. כאמור, בשנת תקס"ו הם שלחו לארץ לפניהם את ר' מנחם מנרל משקלוב כדי שיסדיר את העניינים ההכרחיים לקליטתם, ובשנת תקס"ט יצאה השיירה סוף סוף לדרך ועברה מליטא-רוסיה דרך חופי הים השחור.

העולים שכרו ארבע אניות יווניות, שהגיעו לאחר זמן רב לנמל ביירות בלבנון. משם התכוונו לצאת בשיירה, מלווה מורי"דרך דרוזיים, אל הגליל העליון. כאשר הגיעו בני השיירה, שמנתה שבעים נפש, אל יהודי סוריה ולבנון, מנעו אלה בעדם ללכת בליוויים של מורי"דרך אלה, שזממו לרצוח אותם ולשרוד כל רכושם, הם יצאו בדרך הים, נתקלו באוניית פיראטים שניסתה לתקוף אותם. להצלת נפשם ברחו מן האניה. היתה זו פרשה דראמאטית מלאה אירועים וסכנות, הראויה לתיאור בספר מיוחד. לבסוף עלו דרך הים לחיפה, וביום ח' באלול תקס"ט הגיעו בשיירה לצפת.

ההרכב האנושי של השיירה הראשונה היה מיוחד וכלל כמה רופאים. ר' הלל עצמו היה בקי ברפואה והלך בעקבות אביו ר' בנימין, שסחר בתרופות, היה ביניהם גם זלמן לוריא, ממשפחת לוריא המפורסמת, ור' זאב ב"ר ברוך רופא שנקרא כך בשל אומנותו. הרופאים שדאגו גם

לשירות רפואי לאנשי השיירה לקחו אתם רפואות מיוחדות, המתאימות לאקלים ולאיזור. הזכרנו כבר את רבינו סעדיה תלמיד הגר"א, שהיה מחברו של הספר הידוע "מעשה רב" — ספר המנהגים של הגר"א, שעל פיו נוהגים עד היום בירושלים. בין נוסעי השיירה היו גם ר' אברהם דיין, הוא אבי משפחת וולפנוון, הידועה בארץ, ר' יצחק מחאסלאוויץ, אבי משפחות חשין ומן.

לא עברה שנה ושיירה שנייה בראשותו של ר' ישראל משקלוב שמה פעמיה לדרך. ר' ישראל נתפרסם בין לומדי התורה, ביחוד בשל ספרו "פאת השולחן" ספר יסוד למצוות התלויות בארץ, ר' ישראל עמד בראש היישוב האשכנזי הפרושי שבצפת. הוא עלה עם אביו ועם כל בני ביתו, ונילווה אליהם הרב מפאקראי, מורה הצדק של קהילת וילנא, שייסד ישיבה בצפת. נוסעים אלה היו למעשה מייסדי היישוב "הפרושי" בארץ ישראל.

ראוי עוד להזכיר מבין ראשוני העולים את ר' גבריאל, ראש משפחת רלב"ג (אני מזכיר משפחות הידועות עד היום בירושלים) את ר' זלמן כהן, שהיה חותנו של ר' יעקב ספיר — בעל "אבן ספיר" המפורסם, שאליו מתייחסת משפחת אייזנשטיין שבארץ-ישראל עד היום. ר' אברהם דנציג בעל "חיי אדם" רצה לעלות. הוא בעצמו לא הצליח, אבל היתה לו בודאי השפעה רבה על עולים אחרים. בשנת תקפ"ו עלו רבה של פינסק רבי פרץ ב"ר חיים הכהן, יחד עם הרב נפתלי צבי הירש פרוש שהוא, כנראה, ראש המשפחה שער היום נקראת בשם פרוש. בשנת תקצ"ג עלה רבי מנדל מקמיניץ, היסטוריון אשר חיבר את ספר "קורות העתים" שבו הוא מתאר במפורט את עלייתו ואת קורות חיי היישוב בארץ-ישראל. ניתן להזכיר עוד ועוד, מאבות המשפחות הוותיקות בארץ-ישראל.

כפי שהזכרתי, הגיעו ראשוני העולים לצפת ורבינו ר' ישראל משקלוב היה לאידיאלוג של ההתיישבות בצפת. באיגרותיו ובכתביו ישנם הסברים מפורטים מדוע רצוי שהמרכז של היישוב הפרושי יהיה בצפת ולא בירושלים. כפי הנראה, הסיבה העיקרית לכך היתה למנוע מחלוקת בין בני ה"כת" (כך קראו לחסידים באותה תקופה), לבין הליטאים "המתנגדים". גם ליחסים שבין הספרדים לאשכנזים בירושלים היתה בודאי השפעה על החלטה זו. המחלוקת בין פרושים לחסידים עברה

מליטא ומפולין לארץ-ישראל. בטבריה חזקה ידם של תלמידי הבעש"ט, ר' מנחם מנדל ולתלמידיו, אולם בצפת חזקה ידם של הליטאים, שיסדרו כולל.

כך היתה ירושלים במשך שנים למרכז הקהילה הספרדית, טבריה היתה למרכז הקהילה החסידית וצפת היתה למרכז הקהילה הפרושית-ליטאית, או "המתנגדית". חלוקה זאת לא החזיקה מעמד, ובשנים תק"ע-ת"ר גברה העלייה האשכנזית לירושלים עד שנתייסד בה הכולל הווילנאי, אבי הכוללים (ראה פרטים ב"מוסד היסוד"; תמצית מתוך תולדות ועד הכללי כנסת-ישראל ירושלים, יוצא לאור ע"י הוועד הכללי, ירושלים תשי"ח). לאט לאט התבססו הכוללים הליטאי וההונגרי בירושלים וכבשו להם מעמד לצד הספרדים הוותיקים, שישבו בעיר מכבר.

ראויה לציון העובדה כי בעוד חלק מהיהודים הספרדים עסקו במלאכה, באומנות וגם בעבודת ארמה, לא עסקו הפרושים שבאו מליטא בכל מלאכה. חלף זמן רב עד שהסתגלו לתנאי הארץ ועסקו במלאכה, במסחר ובעבודת ארמה. בתקנות הכולל, שהציע ר' ישראל משקלוב, חולק הכולל לשני מעמדות: מעמד התורה ומעמד בניין ארץ-ישראל. ב"מעמד התורה" נכללו אלה שישבו ועסקו בתורה ופרנסתם היתה על הציבור. ב"מעמד בניין ארץ-ישראל" נכללו כל העוסקים במלאכה, במסחר ובחקלאות. אחרי שהתבססו המעמדות קם והיה היישוב האשכנזי, קודם בצפת, ואחר-כך בירושלים.

ה. עליית תלמידי הגר"א — הדור השני

עלייה מיוחדת, שהיתה לה השפעה מכרעת על היישוב, היתה עליית חתנו של רבי הלל ריבלין, ר' שמריהו לוריא. ר' שמריהו עלה יחד עם גיסו ר' שמריהו צוקרמן. שני הגיסים אירגנו עלייה לארץ, שהיתה בעלת אופי מיוחד, משום שיחד עם עלייתם, התארגנה גם "ההגנה העצמית" של היישוב הישן בארץ-ישראל, זו פרשה מרשימה בתולדות התארגנות ההגנה של היישוב בארץ, שלמרבה הצער נשכחה או הושכחה וראוי להקדיש לה תשומת לב מיוחדת. עולים אלו הביאו אתם תיבות נשק, ועמדו בראש המגינים שאורגנו על-ידם. מסביבם התפתחה עגה עממית

מיוחדת בלשון היידיש המדוברת בירושלים, הכינוי המחתרתי לכלי נשק היה "שמרליך" על שם אותם שני ר' שמריה, שהביאו עמם כלי נשק. כשרצה ארם לשאול את חברו אם יש לו נשק, היה נוהג לשאול: "האסט א שמרילה" (היש לך אקדח?). "ארגון הגנה" זה הוא אבן פינה לתולדות ההגנה והלחימה בישראל בדורנו. היו אמנם מקודם התחלות של העברת נשק לארץ-ישראל להגנה עצמית של הציבור הספרדי, אך ההתארגנות הרצינית הראשונה, נעשתה על-ידי ר' שמריה לוריא וגיסו ר' שמריה צוקרמן, חתניו של ר' הלל ריבלין.

ראוי לציין בצער רב את העובדה, כי ראשוני "המשכילים" בארץ התייחסו בשלילה לאישיותו של ר' שמריה צוקרמן. הסופר מרדכי בן הלל הכהן, תיאר בתיאור סאטירי כאדם שחושב על עצמו כאילו "משיח חדש קם בדורנו". הוא מלגלג עליו ורואה בו אדם שחושב שהוא "חוטף מלאכים" ומביא את הגאולה לארץ-ישראל. ללגלוג זה אין כל מקום. יש להעלות על נס את האישיות הזאת, ולהנחיל את מורשתו לבנינו ולבני בנינו עד עולם, למען יידעו כי בירושלים היו אנשים מן הישוב הישן, תלמידי חכמים, שהביאו אתם נשק להגנה עצמית ואירגנו את הישוב, לפי אורחות החיים והליכות החיים שהיו בתקופתם. הם היו מייסדי היישוב הישן, שהיה לאבן פינה ויסוד מוסר לכל בניין ביתנו בארץ-ישראל של ימינו.

באותה תקופה, עלה מרן רבי זונרל מסלנט, רבו של רבה של ירושלים הגאון מרן ר' שמואל מסלנט זיע"א. אחר-כך עלה גם אבי משפחת ברדקי, ר' יששכר בר, אביו של ישעיה ברדקי, שהיה חתנו של ר' ישראל משקלוב שהזכרתי. עד חורבן הרובע היהודי בעיר העתיקה, התקיים בית-הכנסת "מדרש ישעיה", הקרוי על שמו.

מסיימי התקופה היו: ר' מרדכי גימפל יפה מרוז'ינו, מאבות משפחתו של אור ישראל וקדושו מרן הרב הראי"ה קוק זצ"ל שהתישב ביהוד (-יהודיה) ולא בירושלים, וכן שני הגיסים המשכילים המפורסמים, ר' יחיאל מיכל פינס, שהיה חתנו של ר' שמריה לוריא, וגיסו המפורסם ההיסטוריון ר' זאב יעבץ.

לפנינו אפוא גלרייה שלמה של מנהיגי ציבור, אדירי תורה, קנאי ירושלים, ואפילו, חובבי ציון, ראשוני "המזרחי" של אותה תקופה, שהתחילו אז להתארגן. שני הגיסים היו חוליה מקשרת בין עליית